

Порівняльно-типологічні студії

УДК 81'373.21:811.161.2+162.1

ББК 81в6

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФІТООЙКОНІМНОГО ПРОСТОРУ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

О. М. Лазарович, О. І. Яремин

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 50-60-78*

У статті порушено актуальні проблеми класифікації топонімів, подано огляд основних аспектів генетично-семантичного поділу В. Ташицького, проведено порівняльний аналіз семантичних груп фітоойконімів польської та української мов.

Ключові слова: *класифікація топонімів, ойконім, фітоойконім, апелятив, семантичний підхід, значеннева структура.*

Серед класів слів на позначення предметів, явищ, речей, істот специфічну групу становлять ті, що називають місця, конкретні географічні об'єкти чи людей. Такі слова прийнято називати власними назвами. Вони скеровують увагу суб'єкта на конкретний об'єкт чи особу, натомість загальні назви вказують на групу, клас предметів, осіб, явищ. Можна сказати, що „...wyraży pospolite w systemie językowym generalizują cechy klas przedmiotów, nazwy własne natomiast pełnią funkcję indywidualizującą, wyróżniającą” [5, 28].

У слов'янському мовознавстві значне місце займають топоніми. Цій групі слів приділяли увагу польські та українські лінгвісти: в тій чи іншій мірі досліджено їх лексико-семантичні та граматичні характеристики, створено класифікації.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що можливості вирішення складних топонімічних завдань, пов'язаних з розробкою теорії топоніміки, методів топонімічних досліджень розкриваються в роботах О. Афанасьєва, В. Жекуліна, В. Жучкевича, Е. Мурзаєва, В. Ніконова, Н. Подольської, Є. Черняхівської; особливості загальних та регіональних закономірностей топоніміки, значенневої характеристики власних географічних назв розглядаються у працях Л. Василюк, Ю. Карпенка,

Н. Кидибиць, В. Кихтюк, К.Таранової, М. Янко. Вагомий внесок у розвиток сучасної слов'янської топоніміки зробили такі польські дослідники: Е. Жетельська-Фелешко, Б. Крея, К. Римунт, А. Чеслікова, Е. Якусь-Боркова, А. Мишка, Е. Рудницька, Є. Розвадовський, В. Ташицький, С. Роспанд, К. Сковронек.

На сучасному етапі питання характеристики семантики та граматичної будови власних назв є широко дослідженими, проте нас цікавить, насамперед, категорія ойконімів, які містять у своїй структурі компонент назв рослин, тобто фітоойконіми. Такі мовні одиниці є носіями важливих географічних, історичних та фізіологічних особливостей територій, адже аналіз їхньої граматичної структури, семантики та походження може стати вагомим надбанням для розвитку не лише мовознавчих, а й історичних, географічних та геополітичних дисциплін.

Про важливість питання класифікації топонімів свідчить цілий ряд робіт, присвячених вивченню цієї проблеми. Але протягом десятиліть вченим не вдається створити однієї універсальної класифікації, яка б охоплювала усі види і класи топонімів. Це пояснюється різноманітністю матеріалу, адже існують сотні мовних одиниць топономастичного характеру, тому майже неможливо застосовувати при їхньому аналізі один критерій. Такий підхід був би неправильним та помилковим, оскільки відбувалася б втрата специфіки структури та особливостей семантики досліджуваного матеріалу.

Дослідниця А. Суперанська вважає, що „опис та аналіз власних імен неможливі без певної класифікації, яка або незримо присутня в ономастичній роботі як своєрідна платформа автора, або спеціально ним вводиться для більш чіткого розмежування явищ” [4, 22]. Таким чином, у процесі вивчення походження власних назв вчені виокремили конкретні методи аналізу та, з метою упорядкування назв, розробили ряд класифікацій. Проте, ми вважаємо, що вони потребують доповнень та розширень, і погоджуємося з думкою С. Роспанда, що „... pierwszą i naczelną zasadą w klasyfikacji toponimów jest to, iż każda kategoria nazw musi posiadać odrębną klasyfikację dostosowaną do jej specyfiki” [11, 17]. На даний момент створення таких вузькоспеціалізованих класифікацій – це досить непросте завдання, адже процес утворення нових назв географічних об'єктів стає щоразу динамічнішим, що пояснюється швидким темпом розвитку індустрії та промисловості.

У зв'язку з цим проблема походження власних назв є одним із найактуальніших питань у дослідженні ойконімного простору як Польщі, так і України. М. Руткевіч у статті „Sposoby tworzenia wielkopolskich nazw osad ołędzskich” твердить, що „...nazwy miejscowe, jak też inne nazwy geograficzne, mogą pochodzić od wyrazów pospolitych, od nazw osobowych i od innych nazw geograficznych. Część z nich jest pod względem formalnym równa wyrazom pospolitym, nazwom osobowym i innym

nazwom geograficznym, większość jest utworzona od tych wyrazów i nazw za pomocą różnych formantów nazwotwórczych” [13, 145].

Теоретичну базу нашого дослідження становить одна з найбільш ґрунтовних та базових у слов'янській ономастиці праць, а саме – генетично-семантична класифікація, яку в 1946 році розробив польський мовознавець В. Ташицький. Пізніше даний поділ дещо модифікували С. Урбаньчик та Е. Жетельська-Фелешко. Серед назв слов'янського походження учений виокремив дві великі групи:

- 1) назви, які завжди були назвами місцевості;
- 2) назви, які спочатку називали групи людей, а потім місця їхнього поселення.

Продовжуючи досліджувати значеннєву структуру топоніма, усі географічні назви В. Ташицький поділив на такі типи: топографічні, культурні, присвійні, патронімічні, родові, службові, професійні, етнічні, демінутивні. Доповнивши класифікацію В. Ташицького, Г. Борка виділив ще один тип назв – відносні назви, до яких входять топоніми, що були утворені від інших, наявних раніше назв. Входять сюди також демінутивні назви, наприклад, *Raclawie – Raclawiczki*, і перенесення *Ameryka* (як назва села у Польщі), пам'ятні назви типу *Święta Katarzyna*.

Топографічні назви походять від слів, які вказують на властивості території, топографічні, фізіографічні особливості місця, на якому розташоване поселення:

- а) розміщення: *Brzesko – brzeg, Brodnica – bród*;
- б) положення в стосунку до річки: *Międzyrzecze – między rzekami, Ujście – w ujściu rzeki*;
- в) рослинність: *Brzeziny – brzoza, Brzostek – brzost (gatunek wiazu), Jabłonna – jabłoń, Dębica – dąb*;
- г) тваринний світ: *Jastrzębie – jastrząb, Pajęczno – pająk*.

Культурні назви пов'язані з діяльністю людини, яка творить культуру, як матеріальну, так і суспільну, духовну:

- а) назви, що відображають пошук землі для забудови: *Łazy – łaz, Trzebinia* (від „теребити”);
- б) назви, пов'язані з охороною, запобіганням нападу ворога: *Ogrodzieniec – відгороджене місце*;
- в) назви, пов'язані з будівництвом та заселенням: *Grodzisk, Nowogród, Wyszogród*;
- г) назви, пов'язані з торгівлею: *Nowy Targ, Targowisko*;
- д) найменування, пов'язані з назвами днів тижня, в які відбувалися торги: *Środa Śląska, Piątek, Sobota, Sobótka*;
- е) назви, утворені від слів, що позначають людські вироби: *Izbica – izba (chata)*;
- є) назви, пов'язані з культом: *Kalwaria Zebrzydowska i Paclawska, Kościół*.

У **присвійних назвах** зафіксовано ім'я, прізвисько, пізніше прізвище володаря або першого засновника поселення. Утворені дані назви від назв осіб за допомогою прикметникових присвійних афіксів.

Наприклад, від особових назв, які закінчуються на голосний *-a*, за допомогою суфікса *-in (-ina, -ino)* утворено ойконіми таким способом: *Falecin – Faleta – Chwaleta – Chwalislaw, Jarocin – Jarota – Jaroslaw, Lublin – Lubla – Lubomir*.

Патронімічні назви означали, насамперед, синів (потомків) особи, ім'я, прізвище якої виступає в основі назви. Патроніми утворювались за допомогою суфіксів *-ic, -owic, -icy, -owicy*. При переході назви особи у розряд ойконіма ці суфікси змінювалися на *-ice, -owice*, набираючи форми неособових іменників: *Janowice, Biskupice*.

Родові назви утворилися внаслідок називання родини від назви особи, яку мав її засновник. Найменування даного типу не мають додаткових назвотворчих афіксів, назва особи вжита у формі множини, творила спочатку назву родини, потім дана назва переносилась на місцевість, у якій проживала родина. Родові назви найчастіше були мотивовані прізвиськами: *Lapy* – від назви *Lapa* – від загальної назви *łapa, Marki* – від імені *Marek, Koluszki* – від прізвиська *Koluszek* – від імені *Mikotaj*.

Службові та професійні назви пов'язані з ранньосередньовічною організацією людської господарської діяльності, котра полягала у виконанні певними групами людей конкретних обов'язків при дворі князя. Основу службових назв складають назви людей з погляду на професію: у мн. *bobrownicy* (ті, що займаються бобрами), *grotnicy* (ті, що виготовляють гроти до стріл), *sokolnicy* (ті, що займаються приготуванням соколів до ловів), *strzelnicy* (ті, що виготовляють стріли та луки). При переході назви групи людей до розряду власних назв змінювалася її форма особова на іменникову, закінчення *-icy, -cy, -arze* змінювалися на *-iki, -ce, -ary*: *Bobrowniki, Grotniki, Sokolniki, Strzelce, Konary, Piekary*.

Етнічні назви вживалися для позначення осіб з погляду на походження з конкретної околиці, місцевості чи країни. Ці назви могли мати форму множини без афіксів: *Holendry, Prusy*, або з афіксами *-any, -ice, -owice (-ewice)*: *Lipiany, Raciborzany, Zagórze*.

Відносними назвами позначались назви місцевості, утворені від уже наявних географічних назв (рік, міст, сіл). Утворилися вони в безпосередньому зв'язку між уже названим об'єктом та об'єктом, який називався. Сюди належать назви без формальних змін: назва села *Bystrzyca* від назви річки *Bystrzyca*, та назви утворені від уже існуючих за допомогою частини, яка відрізняє їх: від назви селища *Góra* утворено назву села *Zielona Góra, Jelenia Góra*.

На нашу думку, генетично-семантична класифікація В. Ташицького є важливим джерелом для різнобічного аналізу назв місцевості, адже під час дослідження власних назв того чи іншого регіону важливим є виявити залежність місцевої ойконімної системи від географічних, істори-

чних, культурних, суспільно-політичних, економічних та мовних чинників, проаналізувати походження найменувань поселень, особливості їх семантичної структури, тому ми погоджуємося з думкою Е. Мурзаєва, що “будь-яке народження топоніма викликається історичними умовами, географічним середовищем і здійснюється засобами мови” [3, 152], оскільки саме ці фактори мають безпосередній вплив на формування загальнонаціональної картини ойконімного словотворення.

Взявши за основу генетично-семантичну класифікацію, ми провели порівняльне дослідження польських та українських ойконімів, які містять у своїй структурі компонент рослин, адже рослини посідали чи не найважливіше місце у житті людини. Зважаючи на історико-культурні умови, вважаємо логічно вмотивованим та закономірним той факт, що люди обирали для поселення такі території, де була максимальна кількість потрібних для життя рослин. Такі фізіологічні особливості теренів знайшли своє відображення у процесах найменування територій.

Усі проаналізовані нами мовні одиниці належать до групи топографічних назв. Ойконіми даного класу походять від апелятивів, що характеризують властивості терену, на якому знаходиться поселення. У процесі онімізації загальні назви стали словотвірними гніздами для утворення назв даного типу.

Проаналізувавши значеннєву структуру найменувань поселень, ми виокремили такі семантичні групи польських фітоойконімів:

а) похідні від апелятивів листяних дерев: *Berżniki, Brzeziny, Brzeziny Śląskie, Brzeźnica, Brzeźnica Nowa, Brzeźnica Stara, Brzozowice-Kamień, Brzozowo, Brzozów, Buczek, Buk, Bukowno, Bukowsko, Dąbie, Dąbrowa, Dąbrowa Górnicza, Dąbrowa Tarnowska, Dąbrowice, Dąbrówka Wielka, Dąbrówno, Dębica, Dęblin, Dębno, Dębowiec, Dubiecko, Dubienka, Grabowiec, Grabowo, Grabów, Grabów nad Prośną, Jasienica Rosielna, Jasień, Jasionówka, Jawor, Jawornik Polski, Jaworzno, Jaworzyno, Lipiany, Lipnica Murowana, Lipno, Lipsk, Lipsko, Osika, Poddębbsice, Wiąz, Wierzbica, Wierzbnik;*

б) похідні від апелятивів хвойних дерев: *Chojna, Chojnice, Chojnow, Jedlicze, Jedlina Zdrój, Jedlina Letnisko, Sosnowica, Sosnowiec, Sośnicowice;*

в) похідні від апелятивів плодкових дерев: *Głóg, Głogówek, Jabłonna, Jabłonowo, Kruszwica, Orzesze, Wisznice;*

г) похідні від апелятивів квітів: *Maczki, Maków Mazowiecki, Maków Podhalański, Różan;*

д) похідні від апелятивів кущів: *Imielin, Laskówka, Leszczyny, Leszno, Świdnica, Świdnik, Świdwin;*

е) похідні від апелятивів трав: *Chmielnik, Łopienno, Pszów, Rogoźno, Czemierniki;*

є) похідні від апелятивів, що не увійшли до жодної з груп: *Bnin, Brzeszcze, Brześć Kujawski, Brzostek,*

В українській мові:

а) похідні від апелятивів листяних дерев: *Буки, Дубове, Орехів, Яворів, Березівка, Дубівський, Липовець, Ясинівка, Березна, Березне, Березань, Березине, Дубно, Дубляни, Березнегувате, Ясинувата, Берестечко, Ясіня, Дубов'язівка, Великий Березний, Липова Долина, Буковина Північна;*

б) похідні від апелятивів хвойних дерев: *Соснове, Соснівка, Сосниця;*

в) похідні від апелятивів плодкових дерев: *Вишневе, Яблунів, Яблунівка, Вишнівець, Грушівка, Грушки, Грушка, Грушів, Грушеве, Судова Вишня;*

г) похідні від апелятивів квітів: *Барвінкове, Волошки, Волошкове;*

д) похідні від апелятивів ягодів: *Арбузинка, Малинівка, Малинове;*

е) похідні від апелятивів кущів: *Терни, Тернопіль, Виноградів, Виноградне, Калинове, Лозова, Лозове, Тернове, Калинівка, Тернівка, Тернувате;*

є) похідні від апелятивів трав: *Горохів, Горошине, Комишане, Макіївка, Маковиця, Очеретяне, Кропивник, Комишуваха, Комиш-Зоря, Присяне, Хмільник.*

На підставі порівняльного аналізу груп апелятивів, від яких утворені ойконіми, можна зробити висновок, що семантична характеристика фітоойконімів польської та української мови має спільні і відмінні риси. Найчисельнішу групу в українській та польській мові складають ойконіми, похідні від назв листяних дерев – 39,3% та 55,9% відповідно; друге місце в українській мові посідає група назв утворених від апелятивів трав – 19,6%, натомість у польській мові ця група знаходиться на шостому місці і складає всього 4,76% від усіх назв; на третьому місці в українській мові ойконіми, похідні від апелятивів кущів – 17,8%, у польській мові ця група знаходиться на четвертому місці – 8,33%; на четвертому місці в українській мові група назв, що утворені від апелятивів плодкових дерев – 16,1%, проте у польській мові дана група на третьому місці – 9,52%; п'яте місце в українській мові займає група фітоойконімів, похідних від хвойних дерев – 3,6%, у польській мові на п'ятій позиції знаходяться ойконіми, похідні від апелятивів квітів – 4,76 %, натомість в українській мові дана група не є такою продуктивною. Таким чином, польська та українська мова на семантичному рівні мають багато спільних рис, але при цьому кожна з мов зберігає свої особливості, які відрізняють їхні значенні та структурні аспекти.

Географічні та фізіологічні особливості території, на якій розміщено населений пункт, безпосередньо впливають на формування назв поселень і призводять до чіткого розмежування ойконімного простору України та Польщі. Довкілля є основним джерелом у процесах номінації населених пунктів, адже кожне суспільство творить власні назви в актуальних для нього географічних, культурних, історичних умовах, тому ми

переконані, що широкоаспектна характеристика особливостей фітоонімів є важливим матеріалом для дослідження не лише ономастичного складу регіонів, а й суспільства в цілому, адже, як вважає польський мовознавець Й. Дума, “nazewnictwo ujmowane więc bywa i interpretowane jako “wizytówka” dominujących w danym kraju i epoce tendencji” [8, 182].

Література

1. Василюк Л.Л. Топоніміка як метод географічних досліджень [Електронний ресурс] / Л.Л. Василюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Natural/nvnu/ped/2010_23/R1/Vasyl.pdf
2. Лучик В.В. Відновлення історичних топонімів як чинник українського державотворення / В.В. Лучик // Магістеріум: мовознавчі студії. – 2011. – №43. – С. 49-53.
3. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики / Э.М. Мурзаев. – М.: Мысль, 1974. – 382 с.
4. Теория и методика ономастических исследований / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, В.Э. Сталтмане, А.Х. Султанов. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
5. Янко М.П. Методичні поради щодо вивчення топоніміки своєї області / М. Янко // Географія та основи економіки в школі. – 2000. – №2. – С. 23-26.
6. Янко М.П. Топонімічний словник України: Словник-довідник [Електронний ресурс] / М.П. Янко. – К.: Знання, 1998. – Режим доступу: <http://www.toponymic-dictionary.in.ua/>
7. Cieślíkowa A. Toponimia i oronimia / A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch. – Kraków: Wydaw. naukowe DWN, 2001. – 392 s.
8. Duma J. Onomastyka giregionalna / J. Duma. – Olsztyn: Ośrodek Badań Nauk. im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2006. – 190 s.
9. Jeżowa M. Teoria nazw własnych / M. Jeżowa // Polskie nazwy własne. Encyklopedia / E. Rzetelska-Feleszko. – Warszawa-Kraków, 1998. – S. 15-36.
10. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych / S. Rospond. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957. – 75 s.
11. Rospond S. Mówią nazwy / S. Rospond. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1976. – 290 s.
12. Rospond S. Słownik etymologiczny miast i gmin PRL / S. Rospond. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1984. – 483 s.
13. Rutkiewicz M. Sposoby tworzenia wielkopolskich nazw osad ołederskich / M. Rutkiewicz, A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch // Toponimia i oronimia. – Kraków: Wydaw. Naukowe DWN, 2001. – S. 143-172.
14. Rymut K. Nazwy miast Polski / K. Rymunt. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1987. – 370 s.

15. Taszycki W. Onomastyka / W. Taszycki. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958. – 356 s.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 8.12.2014 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Лесюком М.П.,
д.ф.н., професором Скабом М.С. (м. Чернівці)*

SEMANTIC FEATURES OF PHYTOOIKONIMICA VAST IN POLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

O. M. Lazarovich, O. I. Yaremyn

*PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk;
76000, Ivano-Frankivs'k, Shevchenko str., 57; ph. +380 (342) 50-60-78*

The article raises the actual problems of classification of toponyms, considers the basic aspects of genetically-semantic division of V. Tashicky, includes the comparative analysis of semantic groups of phytooikonim of the Polish and Ukrainian languages.

Key words: *classifications of toponyms, oikonim, phytooikonim, appellative, semantic approach, value structure.*